ПАТРИМОНИУМ.МК, година 10, број 15 / 2017
УДК: 904 : 726.825 (497) "-06/-01"

Роберт ПЕТКОВСКИ

РАНО АНТИЧКИТЕ АРМИИ ПРЕТСТАВЕНИ ПРЕКУ ОРУЖЈЕТО И ВОЕНАТА ОПРЕМА МОДЕЛИРАНА НА НАДГРОБНИТЕ АНТИЧКИ СПОМЕНИЦИ НА БАЛКАНОТ ОД КРАЈОТ НА 6 В.СТ.Е. ДО 1 В.СТ.Е.

Клучни зборови: *рано антички армии, оружје, воена опрема, надгробни антички споменици, Балкан.*

Апстракт: *Каменот според својата трајност и тврдост на материјалот, неподложност на никакви промени и поради чувство на вечно постоење, наспроти кревката човечка егзистенција, од најдалечното минато во свеста на луѓето предизвикувал религиозен страв и почит. Анимистичката природа на натприродната моќ на каменот се должи на народното верување за престојувањето на душата на покојниците во самиот камен, па од таму тој го зазел главното место во култот на мртвите, поточно во подигањето на надгробните споменици. Тие како симбол на неуништливост се поставуваат на гробовите и го овековечуваат местото каде се погребани покојниците, во согласност со народните верувања, според кои душата на покојникот продолжува да живее во каменот. Кај античките народи каменот претставувал составен дел од гробот, кој во погребната пракса доживеал огромна трансформација при употребата. Првично надгробните споменици немале никакви обележја. Биле изработени од обичен камен без декорации, со натпис на тимпанонското поле со податоци кој лежи под него и кој го подигнал, а со текот на времето на спомениците започнале да се врежуваат разни симболи и обележја, кои ги одбележувале животот и професијата на покојникот. Зборот "полис" во Стара Хелада означувал град, т.е. град на луѓето, различно од "некрополис" кој претставувал некропола, односно град на мртвите (покојниците), каде им биле подигани камени споменици, најчесто со рељефни човечки претстави. Овие изведби ја прикажуваат реалната слика од животот на покојникот, па затоа тој најчесто се прикажува со атрибутите на својата професија. Со компарација на вака добиени податоци со постоечките пишани извори, ќе се добие појасна слика за животот на рано античкиот воин на Балканот во посоченото време.*[1]

На надгробните споменици од крајот на 6 в.ст.е. се појавила човечката фигура, која често е следена со пластични претстави на оружја и орудија. На тој начин, со проучување на спомениците преку хронолошки пат, можеме да го пратиме развојот и формите на оружјето и орудијата. Старогрчкиот збор за оружје е ὅπλον (хоплон), а хоплит литературно означува човек под оружје, т.е. вооружен човек. Хоплитот, тешко вооруженият старогрчки пешак, доминирал во војните во Хелада околу четири векови. Тие се бореле во блиска формација наречена фаланга, која во буквален превод значи борбена формација, но повеќе модерни авторитети ексклузивно го прифаќаат мислењето, дека се работи за тешка пешадиска формација.[2] Под налог на државата оружјето започнало да се издава околу крајот на класичниот период, претходно должност на секој хоплит граѓанин била сам да се снабди со оружје[3]

Според својата намена оружјето[4] кое се јавува на спомениците во раната антика на Балканот, може да се подели на два основни вида:

---

[1] Овој текст претставува составен дел од мојот необјавен докторски труд одбранет на 13-12-2013 г. на катедрата за археологија при Универзитетот Свети Кирил и Методиј во Скопје и е во корелација со претходно објавениот труд во Патримониум во 2016 г.

[2] N. Secunda-A. Hook, (2000) 3.

[3] Ibid, 9.

[4] Голема благодарност до колегата Вангел Иванов кој ми овозможи увид во неговиот неодбранет магистерски труд, Оружјето во Република Македонија од микенско до македонско време.

- напаѓачко оружје: копје, меч, лак со стрели и тоболец, лагоболон

- одбранбено оружје: шлем, штит, оклоп, кнемиди

Главно офанзивно оружје на спартанскиот хоплит било копјето. При воени кампањи Спартанците имале наредба копјето да го носат цело време. Дрвото од кое се изработувало најчесто било јасен, чии карактеристики го правеле копјето, лесно и јако. Од самиот почеток врвовите се правеле од железо во форма на лист. Дури подоцна е добиен бронзен врв кој овозможувал копјето да се забие во земја кога не се користи, без опасност да изгние ако дојде во контакт со влажна земја.[5]

На надгробните споменици како составен дел на опремата на војниците се јавуваат неколку видови на долги копја, од кои разликуваме: сариса, камах и ловечко копје.

Сарисата во 6 в.ст.е. содржела дрвена рачка и мал метален врв, а дури од времето на Филип ја достигнала стандардната големина и станала основно оружје на пешадијата.[6] Таа е користена подолг временски период имено, на почетокот имала различна големина, а во време на владеењето на Филип, достигнала скоро до 6 м. Се состоела од долга дрвена рачка и метален врв во форма на лист, кој освен од железо се изработувал и од бронза. Големината на врвовите на копјата варира од 15-60 см, а тежината од 200 гр. до 1220 гр. и должината на рачката која често е направена од јасен, од 4-6 м.

Различно од стандардните обични копја кои имаат широки глави наменети да предизвикаат повеќе штета при отворање на месото и артериите, кои вообичаено се користеле за удар во незаштитените делови од телото, копјето (сарисата) од друга страна е дизајнирана за пробивање на заштитените делови на телото, преку оклопот и штитот.[7]

Во Вергина која се наоѓа северно од планината Пиерија, на 12 км. Ј/И од Верија, се откриени две хеленистички гробници во кои се пронајдени фрагменти од четири сариси, со различни должини.[8] Тие според своите карактеристики претставувале одлика на македонскиот тип на сариса.[9] Македонскиот воин изведен на споменикот од Пела

Сл.1. Пела

(*сл. 1***)** датиран од крај на 5 в.ст.е.,[10] во левата рака придржува долго копје сариса, прикажана со метален газер кој служи за прицврстување во земјата, а во десната рака на воинот претставен на споменикот од Вергина **(***сл. 2***)** датиран од 430-420 г.ст.е.,[11] се моделирани две копја сариса со листовидни метални врвови, кои се поставени исправено.

На споменикот од Томпхои-Тесалија датиран во 4 в.ст.е.,[12] војникот во левата рака држи две копја сариса, кои се одликуваат со метален газер

[5] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 25.

[6] N. Sekunda, (2008) 329.

[7] ibid, (2001) 13.

[8] M. Andronicos, (1970) 91, 98-100, A (fig.5 et 9a), B (fig.6 et 9b), C (fig.7 et 9c), D (fig.8).

[9] ibid, 104, 106, 107.

[10] M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, (1980) 112, цртеж, 115, бр.65, крај на 5 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 48, пред 400 г.ст.е.

[11] J. Vokotopoulou, (1996) 182-184 (Be 126) 430-420 г.ст.е.

[12] D. Woysch-Méautis, (1982) 122 PL.34 br.230, 4 в.ст.е.

Сл.2. Вергина

и листовиден метален врв. Копјето било дел од стандардната воена опрема на рано античките војници, кои најчесто носеле едно, но се забележува и носење на две копја...[13] Додека носењето на две копја во битка би подразбирало дека барем едно од нив би можело да се користи за фрлање, а второто за бодење, или борба гради во гради, појавувањето на две или повеќе копја во гроб може да биде чиста демонстрација на богатството и моќта на починатиот, како што е случај со појавата на два, или повеќе мечови во одредени гробни целини.[14]

На споменикот од Вергина **(***сл.3***)** датиран во втората половина на 4 в.ст.е.,[15] во десната рака на маж е предадено копје сариса, кое е фрагментирано (стелата е прекршена трипати хоризонтално и еднаш вертикално преку полето за декорација), во сцена каде сите детали се насликани со боја, а фалангистот кој е третиран на споменикот од Марвинци **(***сл.4***)** датиран на премин од 2-1 в.ст.е.,[16] во десната рака држи копје сариса, која има пружина и метален газер. Македонскиот фалангист сарисата во битките ја носел со две раце,[17] иако постојат мислења дека било возможно со една рака да се држи големиот штит, а со другата сарисата, која била долга 5,8 м.[18]

Различно од сарисата која претставува карактеристика на пешадијата, долгото копје kамах е одлика на сите хеленски коњаници во 5 в.ст.е. Самиот збор значи трска, наречен прво според должината, а потоа означува долг, тенок и сл. Камакс првобитно бил дизајниран за борба во пешадијата бидејќи големата должина ја оневозможувала противничката коњаница, да ја прободува пешадијата.[19]

Во раката на војникот третиран на споменикот од Лариса датиран во 4/4 на 5 в.ст.е.,[20] се забележува долго цилиндрично копје kамах со откршен газер, а коњаникот претставен на споменикот од Атина датиран во 4/4 на 5 в.ст.е.,[21] во левата рака држи две копја, од кои едното е kамах со голема дрвена рачка и мал метален врв во облик на лист, а второто е малку пократко.

На споменикот од Фалана – Волос датиран околу 450 г.ст.е.,[22] мажот во левата рака држи долго ловечко копје, кое со металниот врв е свртено нагоре. Инаку најрана претстава на долго копје

[13] Поопширно за оружјето на рано античкиот воин погледни кај Вангел Иванов, неодбранет магистерски труд, Оружјето во Република Македонија од микенско до македонско време.

[14] A. Snodgrass, (1964) 115.

[15] M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, (1980) 207, бр.110., втора половина на 4 в.ст.е

[16] F. Papazoglou, (1974) 278 fig.3b., цртеж, 280 f.n.12; В. Битракова-Грозданова, (1987) 119-120, Т.2 сл.2, 2/2 на 2в.ст.е.; В. Соколовска, (1987) 26, сл.6, 29 ф.н.30 1/2 на 2 в.; И. Микулчиќ, (1999) 27, бр.12, 2 в.ст.е.

[17] N. V. Sekunda, (2010) 463.

[18] Според N. Sekunda, (2008) 338, F.II.5, Македонскиот тешко вооружен пешак моделиран на споменикот на Ајмилиј Паул во Делфи, во левата рака држи голем штит. За жал другата рака е откршена, но и без тоа е јасно дека копјето мора да го држи само со десната рака.

[19] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 16.

[20] D. Woysch-Méautis, (1982) 107 PL.7 br.29, 5 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. Mc Bride, (1986) 17, 4/4 на 5 в.ст.е.

[21] N. V. Sekunda-A. Mc Bride, (1986) 60, 395-390 г.ст.е.; CAH 186, br.207, 425/4г.ст.е.

[22] N. V. Sekunda-A. Mc Bride, (1986), околу 450 г.ст.е.

Сл.3. Вергина

се јавува на надгробниот споменик посветен на војник од архајски период во 6 в.с.т.е., од Веланидеце **(***сл.9***)** датиран околу 520 г.ст.е.[23] Воинот кој е моделиран во цел раст, во левата рака држи исправено долго копје, а облечен е во полна воена опрема на хоплит, а на споменикот од Атика датиран во архајскиот период,[24] покрај левата нога на војникот, се забележува долго копје со дебела дрвена рачка и откршен метален врв.

Во рацете на два спротивно поставени воини изведени на споменикот од Спарта **(***сл.8***)** датиран од 431-404 г.ст.е.,[25] се прикажани две копја со долги тенки рачки и метални врвови поставени дијагонално нагоре преку две амфори, а во десната рака на војникот третиран на споменикот од Бојотија **(***сл.15***),** датиран околу 424 г.ст.е.,[26] се забележува долго тенко копје поставено во позиција за напад. Инаку, целата претстава на бојотскиот војник со цела воена опрема е предадена во плиток линеарен стил со потенцирање на деталите со боја,[27] која со текот на времето е уништена.

На споменикот од Мегара-Атика датиран од 420-410 г.ст.е.,[28] е прикажан војник со долго копје во левата рака, чиј врв е откршен и сочуван е само газерот, а војникот на споменикот од Татои – Декелеија, Атика датиран од 413-404 г.ст.е.,[29] во десната рака држел копје насликано со боја,[30] кое е уништено. Во десната рака на коњаникот прикажан на споменикот од Атина датиран во 394-393 г.ст.е.,[31] имало долго копје кое е уништено,[32] а на споменикот од Атина датиран во 4 в.ст.е.,[33] е претставен коњаник со долго тенко копје во десната рака, поставено со врвот нагоре.

Воинот на споменикот од Атика? датиран во 4 в.ст.е.,[34] на левото раме потпира долго тенко копје кое е фрагментирано, а во десната рака на тебанскиот војник моделиран на споменикот од Бојотија датиран во 4 в.ст.е.,[35] е поставено долго тенко копје.[36]

Воинот кој е прикажан на споменикот од Требенишко Кале **(***сл.5***)** датиран на премин од 2-1 в.ст.е.,[37] во десната рака држи долго копје кое е

---

[23] Б. Тасић, (1990) 98-99, околу 520 г.ст.е.; J. Cassin-Scott, (1997) 38, br.34A; Ph. De Souza-W. Heckel & L. Llewellyn-Jones, (2004) 94.

[24] D. Woysch-Méautis, (1982) 105 PL.3, br.7, архајски период.

[25] Ph. de Souza, (2002) 22, 7, за време на Пелопонеската војна од 431-404 г.ст.е.

[26] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 30-31, околу 424 г.ст.е.

[27] Ibid,30-31, штитот од внатрешната страна како и чизмите кои ги носи на нозете се декорирани со бојотски мотиви.

[28] N. Sekunda-A. Hook, (2000) 58, 420-410 г.ст.е.

[29] E. Pottier, (1880) 408-415. (pl.VII), крај на 4 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 30; N. Sekunda-R. Hook, (1998) 21, 413 г.ст.е.; P. Hunt, (2008) 115, 116 F.5.4, крај на 5 в.ст.е. (413-404 г.ст.е.).

[30] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 30, првично копјето и другите детали биле насликани во боја, а денес се уништени.

[31] D. Woysch-Méautis, (1982) 107 PL.6, br.24, 4 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 59, 394-393 г.ст.е.; H. Rupprecht Goette, (2002) 177 pl.31, 394 г.ст.е.; M. Munn, (2000) 313, 314 f.11, 394 г.ст.е.

[32] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 59, 394-393г. ст.е., коњаникот во оригинал имал бронзена капа (шлем petasos) и долго коњаничко копје, кои денес се уништени.

[33] D. Woysch-Méautis, (1982) 106-107 PL.5 br.19, 4 в.ст.е.

[34] D. W. Bradeen, (1974) 133-134 Pl.3 br.697, 4 в.ст.е.

[35] M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, (1980) 116-117, бр.66, 4 в.ст.е.

[36] Ibid,116-117, бр.66. Користена е прекрасна техника на боење и осветлување на внатрешноста на деталите, за потенцирање и контраст, наспроти црно обоениот камен.

[37] Н. Вулић, (1941-1948) 123, бр.270; В. Лахтов,

откршено во долниот дел со стелата, а на спомениkот од Крит датиран од 2-1 в.ст.е.,[38] во левата рака на војникот се забележува долго копје со дрвена рачка и метален врв во облик на баклава.

Појавата на мечот како оружје е во праисторијата. I. Kilian-Dirlmeier, во нејзината книга за праисториските мечеви во Грција, Албанија и Бугарија, ги обработува и презентира типовите на мечеви, чии форми продолжиле иако со мали корекции, да се користат и во следните периоди.[39]

...Познато е дека вид на микенскиот меч со трн (Griffzungenschwert) во основни црти се зачувал сè до архајско доба, кога бил заменет од класичниот старогрчки крстест меч ксифос.[40]

На надгробните споменици од раната антика, како дел од опремата на војниците се јавува мечот ксифос како единствен тип, освен еден примерок на краток спартански меч. Карактеристична форма на оружје во Македонија, но и на Балканот, во раната антика бил крстестиот железен меч ксифос. Најрана претстава на ксифос среќаваме на спомениkот од Ареополис - Лаконија датиран во 1/2 на 5 в.ст.е.,[41] каде во десната рака на младиот воин, се јавува меч ксифос? (многу фрагментиран). Во левата рака на војникот моделиран на спомениkот од Бојотија **(***сл.15***)** датиран околу 424 г.ст.е., е претставен меч ксифос во футрола, а на спомениkот од Атина датиран од крај на 5 в.ст.е.,[42] се прикажани два меча: едниот ксифос во подигнатата рака на атинскиот војник поставен во стоечки став и еден краток меч[43] во десната рака на Спартанецот, кој лежи долу.

На спомениkот од Вергина **(***сл.2***)** датиран од 430-420 г.ст.е., на левиот бок на воинот виси футрола од меч ксифос, а војникот третиран на спомениkот од Пела **(***сл.1)* датиран од крај на 5 в.ст.е., во левата рака држи футрола од меч ксифос. Војникот изведен на спомениkот од Атика датиран 4 в.ст.е.,[44] во левата рака држи ксифос со пламено сечиво, а на спомениkот од Керамеикос

Сл.4. Марвинци

(*сл.11***)** датиран околу 330 г.ст.е.,[45] воинот кој стои, во левата рака за рачка држи меч ксифос поставен во футрола.

На спомениkот од Вергина **(***сл.3***)** датиран во втората половина на 4 в.ст.е., во левата рака војникот држи ксифос во футрола на каиш? (стелата е многу фрагментирана), а кај воинот кој е моделиран на спомениkот од Требенишко Кале **(***сл.5***)** датиран на премин од 2-1 в.ст.е., во левата рака е прикажан меч, кој е фрагментиран но според зачуваната кружна рачка, претпоставуваме ксифос.

Мечот обично е долг 50-60 см. и има двосекло сечило, кое пламенасто се шири кон врвот. Рачката е одвоена од сечилото со хоризонтално поставен балчак во форма на крст. Овие мечеви за прв пат се јавуваат во Хелада во текот на VI в.ст.е., а во Македонија се во употреба од втората половина на VI век и во текот на првата половина на V в.ст.е.[46] Ксифосот во 4 в.ст.е. го има во Бугарија и особено во Долна Македонија (Козани, Бероја, Дервени, Ставруполис, Вергина),[47] а особено е чест во текот на IV в.ст.е. во Бугарија и Македонија.[48]

(1956) 169, сл.4; F. Papazoglou, (1974) 278, fig.3e., 279 f.n.10, хеленистички период; В. Битракова-Грозданова, (1987) 118-119, Т.2 сл.1, 2-1 в.ст.е.; В. Соколовска, (1987) 26 сл.5, 29 ф.н.29, 1/2 на 2 в.; IG, (1999) br.354, 2-1 в.ст.е.

[38] F. Chamoux, (2002) 304-305, PL.9, 2-1 в.ст.е.

[39] I. Kilian-Dirlmeier, (1993).

[40] M. Parović-Pešikan, (1982) 48.

[41] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 59, 1/2 на 5 в.ст.е.

[42] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 26, крај на 5 в.ст.е.; N. Sekunda-R. Hook, (1998) 6, крај на 5 в.ст.е.

[43] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 6.

[44] D. Woysch-Méautis, (1982) 129 PL.49 br.315, 4 в.ст.е.

[45] Б. Тасић, (1990) 148-149, околу 330 г.ст.е.

[46] Д. Митревски, (1997) 183.

[47] З. Георгиев, (1984) 65.

[48] R. Vasić, (1982) 17.

На споменикот од Атина датиран од крај на 5 в.ст.е., паднатиот спартански војник во десната рака држи краток спартански меч.[49] Немало ништо необично кај Лакедаимонскиот меч до 5 в.ст.е., кога станал сè пократок. Меѓу 425-400 г.ст.е., тој бил толку краток, што наликувал на бодеж (нож)... Не е сочуван примерок од спартански краток меч. Сеедно, аналогниот бронзен меч пронајден на Крит 1898 г., можеби е репродукција на таа форма. Долг е 32 см., незначително поголем од стандардните, тој е изработен од цврста бронза, а денес се наоѓа во Британскиот музеј.[50]...Кога спартанскиот син и се пожалил на мајка си дека мечот му е прекраток, таа го советувала него, да направи уште еден чекор напред.[51]

Лакот со стрели и тоболец претставувал дел од напаѓачкото оружје на рано античкиот воин. На надгробните споменици подигнати на војници како декор се јавува лакот, стрелата и тоболецот и тоа најрано на споменикот од Касандра **(***сл.7***)** датиран во 5 в.ст.е.,[52] каде мажот на грбот носи празен тоболец.

На споменикот од Какодики **(***сл.16***)** датиран во хеленистичкиот период,[53] се прикажани двајца Критски стрелци со тоболец на грбот, кој има цилиндрична форма. Тој е обрабен на врвот, а јасно се забележува и кожниот каиш кој оди под левото раме и на грбот цврсто го држи тоболецот. Стрелците во левата рака држат лак со по три стрели обликувани со листовиден метален врв, а со десната се ракуваат во сцената дексиосис.

Некаде пред крајот на VIII в.ст.е., луѓето од Источниот Медитеран научиле како да прават врвови за стрели, кои биле изработувани во помали димензии за да бидат поефикасни од порано, тие масовно биле произведувани од бронза, за разлика од сè уште реткото железо. Пронајдокот бил пренесен на хелените пред 700 г.ст.е.[54] Вакво откритие поверојатно и покрај спротивните мислења, би било соодветно да се припише на народите кои биле традиционално посветени на стрелаштвото, како Кимерите и Скитите. Ефектите од овој пронајдок биле широко распространети, не помалку во копнена Хелада, каде композитниот лак најверојатно не бил во употреба. Дури и Критјаните

Сл.5. Требенишко Кале - Лихнид

веројатно го адаптирале новиот вид на стрели за употреба со нивниот лак.[55]

Критските стрелци, во армијата на Филип и Александар, веројатно биле платеници.[56]

Лагоболонот претставува крив стап направен од кастрено дрво, тој спаѓа во групата на оружја конструирани за напад, а се користел најчесто при лов, но исто така го симболизирал и статусот на покојникот. Појавата на лагоболонот на надгробните споменици е во 4 в.ст.е. и тоа само во Атина со Атика, каде постоела работилница која го практикувала овој мотив.

Карактеристична е појавата на лагоболон на споменикот од Атика? **(***сл.12***)** датиран во 4 в.ст.е.[57] каде нагиот маж кој е млад и атлетски граден, е предаден во духот на класичната традиција. Тој седи на еден камен и со десната рака затегнува еден лагоболон, кој е голем и личи на лак на чие дрво се забележуваат чворови. Со левата рака се потпира на каменот, а лево до него има куче кое гледа во својот господар, (кого во случајов нема

[49] види ф.н.43.

[50] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 31.

[51] Ibid,31.

[52] M. Andronicos, (1962) 261-267, fig.3, 5 в.ст.е.; N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 49, хеленистички период.

[53] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 49, хеленистички период.

[54] A. Snodgrass, (1964) 154.

[55] Ibid,154.

[56] N. Sekunda, (2008) 329.

[57] D. Woysch-Méautis, (1982) 127 PL.44 br.288, 4 в.ст.е.

Сл:6. Вергина

кој друг да го испрати). Иако потеклото на стелата е непознато (таа се чува во Минхен), според типот на споменикот и обработката на камената пластика, нејзината провениенција треба да се бара во Атика. Таа ги рефлектира последните одблесоци на класичниот стил од почеток на 4 в.ст.е.

На споменикот од Атика датиран во 4 в.ст.е.,[58] покојникот кој е прикажан во цел раст, со левата рака затегнува лагоболон изведен во цела големина, кој личи на лак за стрелање со правилно распоредени чворови, задебелувања направени од кора на растенија - дрва, за да го зајакнат оружјето. Тој во левата подигната рака држи зајак за уши, а до нозете има куче кое го гледа зајакот. Момчето моделирано во цел раст на споменикот од Илис датиран околу 340 г.ст.е.,[59] со левата рака (сега откршена како и десната) затегнувало лагоболон, поставен крај десната нога, каде на скала има мало наго дете кое е свиткано од болка. Десно е поставен замислен старец кој се потпира на долг стап под левото раме, а меѓу нив има куче кое е тажно. На споменикот од Атина датиран во 4 в.ст.е.,[60] мажот кој е наг и третиран во цел раст, со левата рака се потпира т.е. затегнува лагоболон на кој се гледа дебелото дрво со многу чворови. Спроти него има мало наго дете кое во левата рака на јаже држи лутрофор кој виси слободно, а меѓу нив има куче кое е тажно.

Лагоболонот претставува крив стап направен од кастрено дрво.[61] Тој бил користен од ефебите при лов на зајаци, а сега за прв пат на горниот фриз во централната комора на рано хеленистичката гробница во Александрово во Хасковската област, се јавува претстава на лагоболон во ловна сцена со елени.[62] Втора карактеристика е таа што лагобонот е моделиран како оружје за блиска борба со веќе претходно ранет елен. Е. Нанков, ја отфрла можноста лагоболонот тука да се користи на старогрчки начин, како еднонасочен бумеранг, при што право на прв удар има прво коњаникот... Во светот искован од дијадосите на Александар Македонски, не е исклучено дека некои Траки и Македонци кои живееле во Александрија, можеби го користеле лагоболонот при лов на елени.[63]

Лагобонот според формата и димензиите бидејќи бил преголем и претежок, не би можел да се користи како оружје со фрлање. При лов на зајаци би можел да се користи за удирање на зајакот кога е во дупката заради кривиот горен дел, кој секогаш не е нагласен. Во гробницата во Александрово лагоболонот е прикажан во левата рака на момче, кое во десната рака држи подигнато копје. Самата форма укажува дека тој би можел да се користи за блиска борба, посебно ако копјето не го убие животното, кое во случајов е разбеснет елен. Треба да се посвети посебно внимание на поставеноста на момчето во ловната сцена, имено, тој е моделиран меѓу два коњаника. И покрај неговата навидум споредна поставеност, сметаме дека тоа момче е всушност покојникот кој бил погребан во гробницата во Александрово, па од таму тој бил воин прикажан со копје во десната рака, а лагобонот во левата рака всушност укажува на неговото благородничко потекло. Во иста функција се и лагобоните кои се претставени претходно, тие го симболизираат статусот на покојниците. Следат една иста ликовна матрица, покојник во цел раст, најчесто наг, како затегнува лагоболон, сам или најчесто во друштво со мало наго дете, старец, куче или зајак.

[58] D. Woysch-Méautis, (1982) 126 PL.52 br.278, 4 в.ст.е.; E. Nankov, (2010) 40,42, fig.9, 400-375 г.ст.е.

[59] D. Woysch-Méautis, (1982) 127-128 PL.45 br.298, 4 в.ст.е.; Б. Тасиќ, (1990) 140-142, околу 340 г.ст.е.

[60] D. Woysch-Méautis, (1982) 128 PL.45 br.300, 4 в.ст.е.

[61] E. Nankov, (2010) 52.

[62] Ibid,54,52,36,37, Fig.1,2,3.

[63] Ibid,55.

Во 359 г.ст.е. кога Филип II се соочил со многубројната пешадија за која немал средства да ја опреми како хоплитска, тогаш ја креирал македонската фаланга која ја снабдил со шлемови, штитови пелте, кнемиди и сариси.[64]

На надгробните споменици од раната антика, како составен дел на опремата на војниците, се јавуваат неколку типови на шлемови:

-Коринтски шлем

-Лаконски (Спартански) пилос шлем

-Каусија или petasos

-Фригиски шлем

-Бојотски шлем

Во архајскиот период многу популарен тип во Спарта како и во цела Хелада бил коринтскиот шлем кој почнал да се произведува во 700 г.ст.е.[65] Тој е направен во Хелада, а името го добил според градот Коринт каде имало работилници за производство на овој тип на шлем. Коринтскиот шлем ја покривал целата глава и имал отвори само за очите. Просторот околу очите, како и делот на парагнатидите можел да биде пластично украсен со гравирање, или апликации. Раните коринтски шлемови биле изработени од два дела кои потоа биле споени, а на рабовите се декорирани со дупки распоредени во линија.[66]

Најрана појава на коринтски шлем на надгробните рано антички споменици регистрираме на споменикот од Атина **(***сл.13***)** датиран од 550-520 г.ст.е.,[67] каде на главата на хоплитот кој е претставен наг и атлетски граден е прикажан коринтски шлем со мала калота, со парагнатиди и голема перјаница. Тој е поставен во една чудна поза во 3/4 став, со главата свртена назад, како со двете раце држи нешто (денес уништено), во момент кога се исправа, или се спрема да трча. Косата како и парагнатидите се изведени стилизирано.

Воинот кој е третиран во цел раст на споменикот од Веланидеце **(***сл.9***)** датиран околу 520 г.ст.е., на главата носи коринтски шлем со мала калота и парагнатиди. Тој е прикажан во духот на архајската традиција, фронтално во расчекорен став, со полна воена опрема на хоплит, копје и оклоп. Косата и парагнатидите се претставени стилизирано. На тимпанонот на споменикот од Акарна - Атина датиран пред 479 г.ст.е.,[68] меѓу фризот со

Сл.7. Касандра

оружје се наоѓа коринтски шлем со голема калота, парагнатиди и штитник за нос, а на споменикот од Атика **(***сл.10***)** датиран во 2/2 на 5 в.ст.е.,[69] се забележува претстава на морнар кој седи на брод, а зад него е поставен коринтски шлем, положен врз мал кружен штит. На споменикот од Атина датиран од крај на 5 в.ст.е., воинот кој стои носи коринтски шлем со голема перјаница,[70] а на споменикот од Атика датиран во 4 в.ст.е., војникот носи коринтски шлем со плитка калота со парагнатиди и меч во сцената дексиосис, прикажан со покојничка која седи на клине, момче, наго дете и куче под клинето.[71]

Бронзениот хоплитски шлем по стилот познат како коринтски, овозможувал добра заштита при носењето, но го ограничувал погледот и слушањето, затоа хоплитите имале тешкотии при одбраната и одржувањето на линијата на формацијата.[72] Не може да стане збор ниту за Ориентално влијание: ниту Асирците, ниту пак, било кои народи од Истокот имале компаративни шлемови, кои ги немало уште многу векови. Од таму, коринтските шлемови се големо независно постигнување на старогрчката технологија.[73] А. Снодграс, направил хронолошка и типолошка обработка на коринтските шлемови.[74] Кога немало борби хоплитот шлемот го подигал нагоре на главата и го врзувал за наметката, заради комфор. Хоплитите

[64] Според N. Sekunda, (2008) 329, Филип II ја опремил пешадијата со штитови пелтиња под влијание на Ификратес.

[65] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 29.

[66] N. Sekunda-A. Hook (2000) 11.

[67] Б. Тасиќ, (1990) 94, 96, 550-520 г.ст.е.

[68] N. Sekunda-A. Hook, (2000) 6, пред 479 г.ст.е.

[69] Б. Тасиќ, (1990) 114-115, втора половина на 5 в.ст.е.; Ph. de Souza, (2002) 68; N. Fields, (2007) 20, 380 г.ст.е.

[70] Види ф.н.42.

[71] Види ф.н.44.

[72] Ph. de Souza (2002) 38.

[73] A. Snodgrass, (1964) 28.

[74] ibid,20-28, fig.2.

Сл.8. Спарта - Лаконија

обично не носеле ништо под шлемовите, но кај некои поединечни примероци се забележуваат остатоци од конец од капа или капи, во различни стилови носени заради удобност.[75]

Зборот пилос литературно значи платно, како пример за бројни производи направени од него, а платнените капи се нарекувале пилоси според бројните регионални варијанти истакнати по форма. Тие имале конусна форма и биле благо заокружени на врвот. Пилос шлемовите ги повторуваат формите на пилос капите од платно, но сега во бронза.

Најрана појава на пилос шлем со перјаница и капа која се носела под шлемот се јавува на надгробниот споменик од Ареополис - Лаконија датиран во 1/2 на 5 в.ст.е., поставен долу на земјата покрај нозете на момче воин, а на главата на војникот на спомеикот од Бојотија **(***сл.15***)** датиран околу 424 г.ст.е. е прикажан пилос шлем. Војникот изведен на спомеикот од Мегара-Атика датиран од 420-410 г.ст.е., во десната рака држи, т.е. стиска пилос шлем (капа?), а на главата на војникот на спомеикот од Татои – Декелеија, Атика датиран од 413-404 г.ст.е., е претставен пилос шлем. Двајцата војници третирани на спомеикот од Атина датиран околу 410 г.ст.е.,[76] на главите носат пилос шлемови, како и воинот моделиран на спомеикот од Пела **(***сл.1***)** датиран од крај на 5 в.ст.е., кој носи пилос шлем на главата, тука секако се работи за влијание од Спарта.[77] На спомеикот од Атина датиран од крај на 5 в.ст.е., на главата на паднатиот војник е поставен пилос шлем, а војникот прикажан на спомеикот од Бојотија датиран во 4 в.ст.е., на главата носи пилос шлем.

Воинот моделиран на спомеикот од Требенишко Кале **(***сл.5***)** датиран на премин од 2-1 в.ст.е., носи пилос шлем со грива[78] која е ознака за воен чин, таа е расчешлана и преку два прамена паѓа преку страните на шлемот кај ушите, во комбинација со полна воена опрема. На спомеикот од Марвинци **(***сл.4***)** датиран на премин од 2-1 в.ст.е., војникот кој е предаден со пилос шлем на главата, е претставен со воена опрема.

Кога Лакедаимонските (Спартанските) борбени тактики почнале да се развиваат во 5 в.с.т.е., коринтскиот шлем бил заменет, бидејќи во комплексните маневри било поважно подобро да се гледа и да се слушне сигналот на трубите. Постепено новиот тип на шлем, пилос шлем бил усвоен (адаптиран) во исто време кога претходниот тип бил заменет.[79]

Веројатно пилос капите се носеле понекогаш под пилос шлемовите заради комфор, со што шлемот се подигал повисоко. Еднаш прифатен (присвоен) во Лакедаимонската армија, станал засекогаш Лаконски симбол, заедно со црвената наметка (εξομισ) и бил копиран од многу армии внатре, или надвор од Пелопонеската лига...Се смета дека пилос шлемовите продолжиле да се употребуваат од Лакедаимонците континуирано до крај на класичниот период, наспроти тоа што тие се заменети со многу други типови кај другите армии.[80]

На ликовните претстави на вазите и пластичните претстави од 5 и 4 в.ст.е., пилос носат Диоскурите, Кастор и Полукс[81] и Одисеј, а во римско време пилос носат ослободените робови.

Екстравагантната широко опшиена верзија на хеленски petasos или капа за сонце, ја штити главата од топлина и прашина во рамнините и служи за долготрајна заштита.[82]

---

[75] N. Secunda-A. Hook, (2000) 11.

[76] Ph. de Souza, (2002) 86, околу 410 г.ст.е.

[77] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 48; N.V. Sekunda, (2010) 449, влијанието на Спартанците се гледа и на релјефот од Делфи каде пешадијата носи пилос шлемови и кратки мечови што е типично за Спартанското влијание во времето меѓу 394-371 г.ст.е.

[78] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 40 H-3, за споредба види ја илустрацијата.

[79] Ibid,29-30.

[80] Ibid,30.

[81] Според N. Sekunda-R. Hook, (1998) 30, пилос носат Спартанските херои Кастор и Полукс.

[82] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 15.

Најрана појава на каусија или petasos, забележуваме на споменикот од Фалана - Волос датиран околу 450 г.ст.е., каде на главата на покојникот се јавува широка капа petasos, а воинот претставен на споменикот од Вергина **(***сл.2***)** датиран од 430-420 г.ст.е., е прикажан со шлем petasos. Момчето третирано на споменикот од Лариса-Тесалија датиран во 5 в.ст.е.,[83] на главата носи шлем petasos, како и војникот на споменикот од Атина датиран во 4/4 на 5 в.ст.е. На споменикот од Атина датиран од 394-393 г.ст.е., коњаникот на главата бил претставен со шлем petasos, кој е уништен. На споменикот од Атика? датиран во 4 в.ст.е., на главата покојникот носи шлем petasos, а на споменикот од Вергина **(***сл.6***)** датиран во 4 в.ст.е.,[84] на главата на момчето се јавува капа каусија, иста капа се забележува и на главата на личноста седната на престол, а на грбот на мажот се наоѓа цилиндричен предмет врзан со јаже околу вратот, кој би можел да биде мал шлем petasos.

Единствена изведба на капа каусија се забележува на споменикот од Вергина **(***сл.6***)** датиран во 4 в.ст.е, затоа можеме да кажеме дека оваа капа е карактеристична кај Македонците, како што е потврдено во античките извори,[85] каде на Македонскиот Двор се јавува пред времето на Александар III и се носи со дијадема. Подоцна и Каракала носи капа каусија облечен во облека по пример на македонските кралеви.[86]

Уште една карактеристична особина е шлемот со форма (облик) на petasos. Тој е евидентиран на Атинските релјефи од тој период, кога многу коњаници не носеле petasos, туку метален шлем во облик на petasos. Овие petasos шлемови можат да се разликуваат од обичните капи бидејќи лежат под прав агол на челото и подобро се зацврстени на челото, на начин различен од тој на кој обично се носел petasos.[87] На шлемот на коњаникот откриен во гроб во Medstoy Street - Атина, работ е продупчен во линија од мали дупки, можеби за да се овозможи материјалот да се опшие со навлака од надвор, по тоа шлемот се разликува од капите.[88]

Фригискиот шлем се одликува со издолжен облик и ја имитира конусната форма на фригиските капи со издолжена форма и отвор за уши. Најрана претстава на надгробните споменици се јавува на споменикот од Елеуса-Атика датиран околу 340 г.ст.е.,[89] каде војникот ја потпира левата рака на фригиски шлем кој има издолжен облик и ја имитира конусната форма на фригиските капи со издолжена форма и отвор за уши. Војникот прикажан на споменикот од Атика датиран околу 320 г.ст.е.[90] на главата носи фригиски шлем со издолжен облик чиј горен дел е откршен, а на споменикот од Пелина **(***сл.14***)** датиран во средина на 4 в.ст.е.,[91] тесалскиот коњаник е моделиран со фригиски шлем на главата.

Сл.9. Веланидеце-Атика

Фригискиот шлем станал општо прифатен. Тој нема никаква врска со Фригија но така е наречен заради сличната фригиска капа носена низ антиката и копирана во француската револуција.[92]

Фригискиот тип на шлем бил носен од македонската коњаница за време на македонскиот крал Филип, а во време на Александар, коњаниците носат бојотски шлем од отворен тип по препорака на Ксенофон.[93]- Ова неможе да се потврди со претставите третирани на надгробните споменици.

Овој шлем се користел од класичниот период до римско време, а особено на крајот на класичниот период и во хеленистичко време, кога го заменил претходниот коринтски тип од 5 в.ст.е. Единствена појава на надгробните споменици на бојотски шлем наоѓаме на споменикот од Танагра

[83] D. Woysch-Méautis, (1982) 130 PL.53 br.335, 5 в.ст.е.

[84] M. Andronicos, (1955) 87-101, fig.1, 4 в.

[85] Bonnie M. Kingsley, (1984) 66, се повикува на Еустатиј, Херодот и Паусаниј, но според Страбон и Плутарх, први кои носат капа каусија се Онесикрит и Кратер при походот во Индија.

[86] Bonnie M. Kingsley, (1984) 66.

[87] N. V. Sekunda-A. McBride, (1986) 19.

[88] Ibid,19.

[89] N. Sekunda-A. Hook, (2000) 62, околу 340 г.ст.е.; A. Cohen-J. B. Rutter, (2007) 319, F.16.9.

[90] Б. Тасић, (1990) 149-150, околу 320 г.ст.е.

[91] M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, (1980) 82-83, бр.54, 4 в.ст.е.

[92] N. Sekunda-A. Hook, (2000) 62 f.n.5.

[93] N.V. Sekunda, (2010) 469.

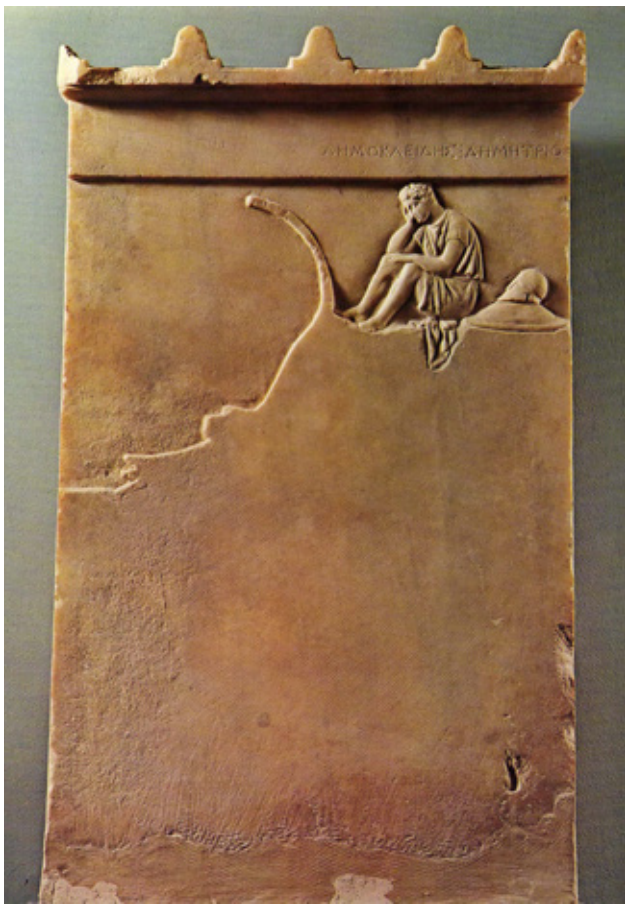

Сл.10. Атика

датиран од 275-250 г.ст.е.[94] каде на тимпанонот, е поставен централно меѓу два штита туреоси.

Овој шлем се користел во класичниот и хеленистичкиот период, а неговото потекло е од Бојотија. Бојотскиот шлем бил од отворен тип, со што се овозможувало добар поглед и непречен слух и покрај тоа што распрснувачкиот раб е направен надолу, а истакнатиот дел со наборите овозможувал некаква заштита на лицето. Делумно бил користен од коњаницата-терефорои, а примарно од планинските трупи. Од античките јунаци, Тезеј носел бојотски шлем.

Сјајната закоравена коњска грива прицврстена на хеленските шлемови главно била дизајнирана за хоплитот да го направи повисок и поимпресивен. Во подоцниот класичен период, кога започнал да се развива концептот на униформите, гривата служела за одбележување на чинот.[95]

На надгробните споменици од раната антика, како составен дел од опремата на војниците, се јавуваат неколку видови на штитови:

- Хоплитски штит
- Бојотски штит - туреос
- Македонски мал кружен штит

Хоплитскиот штит се појавил многу рано, исто како и другите со бронзена надворешност во Хелада, што би значело дека неговите директни претходници во најголем дел биле изработени од лесно распадлив материјал.[96] Тој сигурно бил во употреба во Хелада од почетокот на 7 в.ст.е., а најверојатно од крај на 8 в.ст.е., Атина, Коринт, Спарта, Самос, Сифнос и Крит сигурно го запознале во 650 г.ст.е., а некои од нив и порано. Аргос веројатно стекнал монопол во производството, или можеби пронашол прототип, кој другите градови продолжиле да го следат и многу години подоцна.

Најрана појава на штит на надгробните рано антички споменици среќаваме на тимпанонот на спомеикот од Акарна - Атина датиран пред 479 г.ст.е., каде меѓу пластично претставеното оружје, се забележува мал хоплитски кружен штит. Момчето моделирано на спомеикот од Ареополис - Лаконија датиран во 1/2 на 5 в.ст.е., во левата рака за рачка држи хоплитски кружен штит, а на спомеикот од Атика **(***сл.10***)** датиран во 2/2 на 5 в.ст.е., војникот е прикажан на брод со хоплитски кружен штит и врз него, шлем. Војникот изведен на спомеикот од Бојотија **(***сл.15***)** датиран околу 424 г.ст.е., во левата рака за рачка држи голем кружен хоплитски штит, а војник со голем кружен хоплитски штит во левата рака, забележуваме и на спомеикот од Мегара - Атика датиран од 420-410 г.ст.е., исто како и војникот од спомеикот од Татои – Декелеија, Атика датиран од 413-404 г.ст.е., кој е изведен со голем кружен хоплитски штит во левата рака, кој го држи за рачка.

На спомеикот од Атина датиран околу 410 г.ст.е., војниците во левата рака држат за рачки (од кои се гледа само едната) два големи кружни хоплитски штита, а до нозете на војникот третиран на спомеикот од Пела **(***сл.1***)** датиран од крај на 5 в.ст.е., на земја е поставен голем кружен хоплитски штит, кој го придржува со десната рака, видлив само на левата половина во комбинација со шлем, сариса и футрола за ксифос. Два штита се претставени на спомеикот од Атина датиран од крај на 5 в.ст.е., каде војникот кој стои во левата рака за рачка од внатрешната страна, држи голем кружен хоплитски штит, а паднатиот војник во левата рака, носи хоплитски штит. На спомеикот од Атина датиран во 394-393 г.ст.е., паднатиот војник со левата рака држи за рачка голем кружен хоплитски штит, кој е прикажан зад него во момент кога тој неможејќи да се заштити од копјето на коњаникот кој го напаѓа, инстиктивно ја по-

[94] N. Sekunda, (2008) 341, 342 F.II.8, 275-250 г.ст.е.

[95] N. Sekunda-A. Hook, (2000) 11.

[96] A. Snodgrass, (1964) 67.

дигнал десната рака. До левата нога на војникот изведен на споменикот од Елеуса-Атика датиран околу 340 г.ст.е., е претставен голем кружен хоплитски штит на кој тој се потпира со левата рака, во која држи шлем подаден од наго момче поставено десно и затоа се гледа само неговата десна половина. На споменикот од Атика датиран околу 320 г.ст.е., војникот е прикажан во момент, како во левата рака за рачка држи голем кружен хоплитски штит, кој се гледа само од десната половина на внатрешната страна. Воинот кој е третиран на споменикот од Бојотија датиран во 4 в.ст.е., во левата рака носи голем кружен хоплитски штит, а на споменикот од Томпхои-Тесалија датиран во 4 в.ст.е., во горниот лев агол, над левото раме на војникот се забележува мал кружен шлем или штит? Исто така, на грбот на воинот моделиран на стелата од Вергина **(***сл.3***)** се забележува шлем или мал штит, кој заедно со ксифосот во корица, се врзани со врвка и поставени на грбот. Веќе претходно напоменав дека стелата е многу фрагментирана. На споменикот од Требенишко Кале **(***сл.5***)** датиран на премин од 2-1 в.ст.е., лево од војникот е поставен голем хоплитски штит кој е обрабен и декориран со стилизирани сончеви зраци, т.е. со стилизирано македонско сонце, исто како од гробницата на Филип II во Аjга.[97] Во однос на големиот предмет претставен на споменикот од Требенишко Кале **(***сл.5***)**, В. Битракова – Грозданова, прва укажува дека се работи за штит со декорација сонце,[98] исто како на гробницата на Филип II во Вергина,[99] различно од други автори кои мислат дека се работи за тркало, или круг. Македонското сонце како декор се јавува и на разни керамички предмети, претежно релјефни чаши и садови на локалитетот Самуилова Тврдина и Дебој во Охрид.[100]

На споменикот од Крит датиран од 2-1 в.ст.е., до нозете на војникот лево е прикажан мал кружен хоплитски штит.

Се до крајот на 700 г.ст.е., дипилон штитот бил многу популарен тип. Хоплитскиот штит бил направен од мали парчиња дрво, заковани заедно и прицврстени во слоеви со кожа. Тие се кружни и незначително во пресек личат на сад, со рамен раб по крајот. Работ бил обложен со слој од бронза, вообичаено декориран со плетенка - јаже како шара. Штитот бил држен со две раце.[101]

Сл.11. Керамеикос-Атина

Хоплитскиот штит има кружна форма...од внатрешната страна има централен потпирач за рака πωρπαξ (порпакс), направен од бронза и рачен држач, рачка на работ αντιλαβη (антилабе), кои го разликуваат од сите други типови на кружни штитови во Хелада.[102]

Понекогаш на предната страна на штитот биле фиксирани бронзени направи, а понекогаш била зајакната облогата и внатрешноста на штитот, зад подлактницата и рамето. Бронзени направи за штитови кај Лакедаимонците се идентификувани најдоцна од 530-520 г.ст.е.[103]

Во профил исто така, хоплитскиот штит се разликува од другите типови по конвексната форма и остро поставениот раб, со прецизна изработка... Овој штит може да има грб, т.е. да биде зајакнат на средината од надворешната страна, или како додаток направен од метал (бронза) - умбо, иако се среќава и употреба на дрво и комбинација и украсување со боење, т.е. сликање.[104] ...Работ може да биде свиткан кон внатре и може да биде декориран со орнамент на плетенка, наречен со архе-

[97] M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, (1980) 60, бр.37.

[98] В. Битракова-Грозданова, (1987) 118-119, Т.2 сл.1, штит со декорација сонце.

[99] M. Andonikos, (1978) 35 Fig.21, 41, амблемот со 16-крако сонце (подолгите краци се алтернирани со пократки) поставени околу централно изведена розета на горната страна од златен ларнакс од саркофагот на Филип од Вергина, е ѕвезда многу добро позната од Македонските штитови и монети.

[100] П. Кузман, (2006) 215-220 бр.1-17, 234-243 сл.7-26.

[101] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 26.

[102] A. Snodgrass, (1964) 61.

[103] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 26.

[104] A. Snodgrass, (1964) 61.

Сл.12. Непознато Потекло-Атика?

олошко име - Аргијски.[105] Дијаметарот на штитовите се движи обично меѓу 80 см.-1 м., иако е пронајден примерок со дијаметар од преку 1,20 см.[106]

Фундаменталните промени во конструкцијата довеле хоплитскиот штит да биде пократок пред крајот на 6 в.ст.е. Целиот штит бил покриен со тенок слој од нагласена бронза како лист, а профилот на штитот станал многу подлабок, со наведнат облик. Истовремено, дрвената и кожната суб-структура била ламинирана и понагласена, за да се добие на јачина.[107] Се фаворизира Аргос како дом на стандардната форма на хоплитски штит, со мултиплициран мотив на плетенка на работ и панелирана декорација на порпаксот, но постојат и спротивни мислења.[108]

На бронзената лента која релјефно е украсена и пронајдена во Пергамон, а датирана во 160 г.ст.е., големите штитови кои ги носат тешко вооружените коњаници сè уште се нарекуваат хоплитски, а тие носат и шлемови, оклоп и кнемиди.[109]

Античката грчка индустрија за оружје била концентрирана во големите градски центри. Помалите градови обично ги импортирале нивните оружја. Во Атина, за време на Перикле, постоела најголема фабрика од сите антички градови за производство на штитови, во која работеле 120 робови.[110]

Во раниот 3 в.ст.е. се забележува појавата на трет вид на пешадија наречена thureophoros, според овалниот туреос штит. Туреос значи врата име дадено на штитот, веројатно да соодветствува со неговата големина. Неговата форма е овална, но името често погрешно се поврзува со издолжен облик.[111] Појава на овој штит единствено ја забележуваме на споменикот од Танагра - Бојотија датиран од 275-250 г.ст.е., каде на тимпанонот се изведени два овални штита туреоса, поставени меѓу централно прикажан Бојотски шлем. Алтернативно можеби инвазијата на Галатејците во 281 г.ст.е., понатаму го донела овој нов тип на штит во хеленската армија...Туреофорите биле посоодветни за тактичките потреби на малите хеленски армии, за разлика од фалангата која била помалку подвижна. Главна задача на тие армии била одбраната на границата. Туреофорите биле многу подвижни на различни терени...Големината на штитовите туреос користени од хеленската армија, се забележливо помали од келтските и римските примероци и туреосите од трупите во Ахајската Лига, кои целосно го штителе своето тело...Туреофорите можеле истовремено да се борат на далечина со своите копја и од близина служејќи се со своите штитови и покрај тоа што ја губеле својата предност при соочување со потешко вооружени трупи.[112] Туреосот е потврден и во Картагина и можеби е преземен од домашните картагински трупи, а користен од келтските и ибериските платеници. Туреосот бил прифатен во Ахајската и Бојотската Лига веројатно во 270 г.ст.е.[113] Во тоа време се датирани штитовите и шлемот на споменикот од Танагра.[114]

На почетокот штитовите се декорирале според желбите на сопственикот, а подоцна се украсувани со амблеми. Според некои показатели, меѓу 475-450 г.ст.е., Лакедаимонците користеле униформирани украси на штитовите. Декорацијата со (Λ) - λαμβδα буквата се забележува пред 412 г.ст.е. и продолжува до 3 в.ст.е. Кожата веројатно се боела на штитот со униформирана пурпурно - црвена боја.[115]

[105] Ibid,63.

[106] Ibid,64.

[107] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 26.

[108] A. Snodgrass, (1964) 64.

[109] N. Sekunda, (2008) 337, F.II.4, 160 г.ст.е., (кружни штитови, конкавни, туреофорои, долго копје, ксифос, шлем, оклоп, кнемиди).

[110] N. Sekunda-A. Hook, (2000) 10.

[111] N. Sekunda, (2008) 340-341.

[112] Ibid,341.

[113] Ibid,41.

[114] Ibid,341, 342, F.II.8, 275-250 г.ст.е.

[115] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 26-28.

Сл.13. Атина

Единствена претстава на мал штит среќаваме на споменикот од Марвинци **(***сл.4***)** датиран на премин во 2-1 в.ст.е., каде војникот во левата рака држи прицврстен на гради, мал кружен штит со декорација македонски штит. Ист штит се јавува во гробницата на Филип II во Ајга.[116] Иако споменикот е од времето на римска власт во Македонија на преминот од 2-1 в.ст.е., дедикантите побарале од вајарот, покојникот да биде претставен како македонски војник со штитот - обележјето на македонските кралеви. Затоа војникот е претставен со мал штит, копје, прикажано со метален газер, кој служи за прицврстување во земјата, пилос шлем и оклоп со зачувани два реда на птериги.

Македонскиот штит како декор долго се задржал во традицијата на ликовната уметност. Тој е присутен на пајонските пари, на парите на македонските владетели, како и на автономното ковање на пари на градовите на Македонија...Во гробницата кај Едеса од II век, исто така покрај штитот со македонска ѕвезда и со друго оружје, како трофеј е насликан и македонскиот штит.[117]

Парите на градот Лихнидос со приказ на македонскиот штит, во средината четирикрака ѕвезда/клун на лаќа надесно, легендата ΛΥΞΝΙΔΙΩΝ, од бронза, му се припишуваат на раздобјето по 185 г., кога се ковани автономните монети со дозвола на Филип V, поради економско политичките причини.[118]

Македонскиот штит (небо со главна и споредни ѕвезди) како типична претстава на овој вид македонска воена опрема се јавува и на апликацијата на десната парагнатида на шлемот од Требеништа, потоа на многубројните фрагменти од штитови во Мариово (Бонче)[119] со релјефно изведено име на кралот Деметриј (Полиоркет, 301-286 г.ст.е.) и на монети на македонскиот крал Антигон Гонат од 237 г.ст.е.[120] Тој како украс се јавува и на разни керамички предмети - садови, тегови и монети на локалитетот Самуилова Тврдина во Охрид[121] и на Вардарски Рид во Гевгелија.[122]

Наодите од Самуиловата Тврдина во Охрид, како што се керамичкиот тег за ткаење со втиснат македонски штит на предната страна, малата глинена пинтадера исто така со вдлабнат македонски штит, која сигурно продуцирала отпечатоци и трите керамички фрагменти од садови со релјефни претстави на делови од македонскиот штит, говорат за честа употреба на симболот како одлика и припадност на определена општествено - политичка и етничка заедница, односно за македонската етничка припадност на населението од Лихнитида.[123]

Повеќето историчари веруваат дека македонската фаланга била опремена со мали штитови заради две причини. Прво, заради претпоставката дека сарисата не може да се држи истовремено со голем штит. Второ, врз основа на изјавата на Аслепиодотус, кој рекол дека најдобриот штит кој можела да го користи фалангата е македонскиот бронзен штит од осум дланки (шаки), кој во широчина не е многу конкавен. Повеќето од примероците покажуваат македонски штит со дијаметар околу 80 см., длабоко конкавен, но без раб како хоплитските штитови. Според тоа, постојат

[116] M. B. Hatzopoulos-L. D. Loukopoulos, (1980) 61, бр.38.

[117] В. Битракова-Грозданова, (1987) 120.

[118] Ibid, 97, (T.VIII-5,6).

[119] V. Bitrakova-Grozdanova, (2007), 863-873, поопширно за штитот од Бонче, погледни во оваа статија.

[120] П. Кузман, (2006) 215,220,229.

[121] Ibid, тег со втиснат штит македонско сонце 220 бр.1 сл.27, пинтадера со вдлабнат македонски штит бр.2 сл.28, фрагмент од сад со релјефно изведен македонски штит бр.3 сл.29, 221 фрагмент од сад со релјефна претстава на штит бр.4 сл.30, фрагмент од сад со релјефна претстава на штит бр.5 сл.31, 243-244, монети од градот Лихнид, бр.32-41, 228-229, 5-2 в.ст.е.

[122] S. Blaževska, (2006) релјефно моделирана чаша со македонски штит, 245-247 fig.1,2, 249 доцен 2- ран 1 в.ст.е.

[123] П. Кузман, (2006) 229:

Сл.14. Пелина - Тесалија

најмалку две големини на македонски штитови.[124] Овој заклучок е потврден со три нови наоди на бронзени штитови во Македонија со дијаметар од 74, 73,6 и 66 см. Аслепиодотус го опишал малиот тип на македонски штит со дијаметар од 65-7 см., откриен во Пергамон...Двата типа на штита може да бидат декорирани со македонски мотиви (или печат), а централното поле често е окружено со името на кралот.[125]

Помалиот тип на штит наречен пелте, бил носен од другите делови на пешадијата наречени пелтасти или пелтофорои...Пелтето е многу мало и лесно, а нивните копја се пократки.[126]

На надгробните споменици од раната антика, како составен дел на опремата на војниците се јавуваат неколку видови на оклоп:

- Свончест оклоп и

- Мускулест оклоп

Оклопот кој се користел постојано низ Архајскиот период се одликува со рамен раб околу струкот, давајќи форма слична на сјајна уста на свонче, тој според археологот Hence е наречен свончест оклоп.[127] Најрана појава на свончест оклоп се забележува на споменикот од Веланидеце **(***сл.9***)** датиран околу 520 г.ст.е., каде војникот носи оклоп со реси, со кратки ракави кој е третиран стилизирано. На тимпанонот на споменикот од Акарна - Атина датиран пред 479 г.ст.е., меѓу фризот со оружје се јавува свончест оклоп со кратки ракави и птериги, а на споменикот од Елеуса - Атина датиран околу 340 г.ст.е., војникот носи свончест оклоп со два реда на птериги.

Во раниот 5 в.ст.е. свончестиот оклоп еволуирал во мускулест оклоп. Бронзениот мускулест оклоп бил моделиран многу блиску според мускулатурата на телото. Најрана појава на мускулест оклоп се јавува кај воинот прикажан на споменикот од Ареополис-Лаконија датиран во 1/2 на 5 в.ст.е.[128] во комбинација со друга воена опрема. На споменикот од Пелина **(***сл.14***)** датиран во средина на 4 в.ст.е. коњаникот носи мускулест оклоп со кратки ракави и два реда птериги, а на споменикот од Керамеикос **(***сл.11***)** датиран околу 330 г.ст.е., војникот е облечен со мускулест оклоп без ракави, со два реда птериги. Војникот претставен на споменикот од Атика датиран околу 320 г.ст.е., носи мускулест оклоп со кратки ракави и два реда птериги. Оклоп со кратки ракави и околувратник**,** со еден ред на зачувани птериги е прикажан кај војникот на споменикот од Марвинци **(***сл.4***)** датиран на премин од 2-1 в.ст.е., а оклоп со кратки ракави и два реда птериги носи војникот на споменикот од Требенишко Кале **(***сл.5***)** датиран исто како претходниот.

На најстарите примероци мускулатурата во празнините само се имитира. Подоцна мускулатурата се обработува парцијално, при што некои делови се покриени со орнаменти. Во раниот 5 в.ст.е. мускулатурата целосно била моделирана, а работ на струкот сè уште не бил заборавен. Во раниот 5 в.ст.е. свончестиот оклоп еволуирал во мускулест оклоп. Бронзениот мускулест оклоп бил третиран многу блиску според мускулатурата на телото. Наместо раб како темел, со виткањето од страните се овозможувало слободно движење на колковите и долу, преку стомакот, овозможувало заштита. Овој композитен оклоп со парчиња за рамења на спојување и одделен (разделен) оклоп за тело, изгледа дека никогаш не бил носен од Лакедаимонците во ниедно време.[129]

Хоплитите во раниот 5 в.ст.е. користеле два вида на оклоп: мускулест и композитен оклоп. Мускулестиот оклоп е наречен така бидејќи бронзените гради и задните места се моделирани на

[124] N. Sekunda, (2008) 337.

[125] Ibid,337-338.

[126] Ibid,339.

[127] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 28.

[128] Според N. Sekunda-R.Hook, (1998) 59, можен е анатомски оклоп.

[129] Ibid, (1998) 28.

начин, да ја имитираат мускулатурата на торзото. Тој се разликува од архајскиот ѕвончест оклоп, наречен така, заради блескавиот раб свртен кон надвор, кој долу на струкот личи на уста од ѕвонче. Ваквиот раб го снемува во класичниот период и мускулниот оклоп се спушта надолу за да го покрие и заштити подножјето. Композитниот оклоп е наречен според повеќето материјали кои се користеле при неговото создавање, нормално основата или плочата била изработена од железо или бронза, често покриена со кожа, или платно за да се спречи кородирање. Се смета дека за поголема издржливост некои кожи и платна се киснеле во вино и сол.[130]

Подножјето било заштитено со двоен слој на алки - перки наречени птериги (pteruges*)* или кулиси, при што вториот слој ги покривал празнините на првиот. Тие повеќе биле правени од цврста кожа, отколку од метал. Повеќето имале обоен раб, а долу реси. Птеригите биле интегрален дел од дизајнот на секој оклоп и трајно биле прикачени на дното на работ.[131] Мускулестиот оклоп може да има еден, два, три реда на птериги или ниеден.[132]

Се претпоставува дека Лакедаимонската армија го отфрлила оклопот во текот на 5 в.ст.е., за да добие на мобилност при брзите маршеви во кампањите. Многу хеленски армии ги следеле Лакедаимонците и го напуштиле тешкото вооружување на телото, оклопот. Таа состојба траела до 360 г.ст.е., кога фактите индицираат дека оклопот повторно бил прифатен. Промените можеби ги иницирала новата тактика на војување, уведена од Тебанскиот генерал Епаминондас.[133]

Кнемидите како дел од воената опрема на војниците од раната антика, се јавуваат ретко на надгробните споменици. Нозете биле штитени со бронзени кнемиди, споени на потколениците на местото каде се шират, со метал.

Најрана изведба на кнемиди има во архајскиот период во 6 в.ст.е. и тоа како составен дел од опремата на војникот на споменикот од Веланидеце **(***сл.9***)** датиран околу 520 г.ст.е., каде има две високи кнемиди кои ги штитат и колената, исто како и на споменикот од Атика каде војникот носи високи кнемиди, кои ги штитат и колената.

На тимпанонот на споменикот од Акарна-Атина датиран пред 479 г.ст.е., се претставени две високи анатомски кнемиди, поставени една покрај

Сл.15. Бојотија

друга,[134] а детето прикажано како војник на споменикот од Ареополис - Лаконија датиран во 1/2 на 5 в.ст.е., носи кнемиди кои ги штитат колената. На споменикот од Атика датиран околу 320 г.ст.е., војникот е предаден со кнемиди до колена, Очигледно е дека сите третирани кнемиди се анатомски и прилагодени за полесно носење.

Нозете биле штитени со бронзени кнемиди, споени на потколениците на местото каде се шират со метал. Во 7 в.ст.е. кнемидите стануваат пократки, тие одат нагоре високо до колената, кои ги остават незаштитени. Во 6 в.ст.е. кнемидата прво се издолжува нагоре за да го штити коленото, а потоа на крајот од векот се истегнува колку што може надолу, за делумно да го заштити зглобот. Како и многу други делови од оклопот за тело и кнемидите кон крајот на 5 в.ст.е. биле отфрлени, во потрага по поголема тактичка мобилност.[135] Кога не се користеле, кнемидите можеле да се заклопат на основата и да се носат во рака, или да се стават некаде да висат (закачени на кожна врвка).[136]

На крај потребно е да се истакне дека преку појавите на човечката фигура на надгробните

[130] N. Sekunda-A. Hook, (2000) 11.

[131] Ibid,11.

[132] Ibid,62 f.n.1.

[133] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 28.

[134] N. Sekunda- A. Hook, (2000) 6, смета дека се работи за cloak – наметка.

[135] N. Sekunda-R. Hook, (1998) 30.

[136] N. Sekunda-A. Hook, (2000) 13.

Сл.16. Какодики Бела Планина-Крит

споменици на Балканот (крај на 6 в.ст.е.-1в.ст.е.), која често е пратена со оружје и орудија, најчесто на војници кои ги користеле кога биле живи, преку нивна хронолошка обработка, се доаѓа до заклучок дека тие претставувале составен дел од воената опрема на рано античките војски. Затоа можеме да истакнеме дека: Македонската армија како дел од своето вооружување користи копје сариса, меч ксифос, лак и тоболец со стрели, шлем пилос и петасос, капа каусија, хоплитски голем штит и македонски мал штит и оклоп. Сарисата, каусијата, шлемот петасос и малиот македонски штит со декорација штит, претставуваат одлики на Македонската војска. Спартанската армија како дел од воената опрема користи копје, меч ксифос и краток спартански меч, пилос шлем, хоплитски штит, анатомски оклоп и кнемиди. Пилос шлемот и краткиот Спартански меч се карактеристика на Спартанската војска. Атинската армија е вооружена со копје, копје камакс, меч ксифос, лагоболон, коринтски шлем, пилос шлем, фригиски шлем и петасос, хоплитски штит, ѕвончест и мускулен оклоп и кнемиди. Коринтскиот шлем, ѕвончестиот оклоп и лагоболонот претставуваат одлика на Атинската војска. Тесалската армија како дел од вооружувањето користи копје сариса, копје камакс, меч ксифос, фригиски шлем, хоплитски штит, оклоп. Копјето камакс е карактеристика на Тесалската армија. Бојотската армија како дел од воената опрема користи копје, меч ксифос, пилос шлем, бојотски шлем, хоплитски штит, туреос штит и оклоп. Бојотскиот шлем и туреос штитот претставуваат одлики на Бојотската војска. Критската армија се карактеризира според лакот, стрелите и тоболецот. Влијанијата на потеклото и примената на другите оружја, од крај на 6 в.ст.е. до 1 в.ст.е. е взаемно. На пример: копјето се јавува во Атина со Атика, ксифосот во Спарта, Македонија, Атина и Бојотија, фригискиот шлем во Тесалија и Атина, хоплитскиот штит во Спарта, Атина, Македонија и Бојотија, а оклопот и кнемидите во Атина со Атика.[137]

[137] Р. Петковски (2016) 49-50.

КРАТЕНКИ

AJA - American Journal of Archaeology

BCH - BULLETIN DE CORRESPONDANCE HELLENIQUE, Athens

ГЗФФС - Годишен Зборник на Филозофскиот Факултет, Скопје

Godišnjak CBI, Sarajevo

ЖА - Жива Антика, Скопје

ЗАМС - Зборник на Археолошкиот Музеј во Скопје

CORINTH - American School of Classical Studies at Athens

MAA - Macedoniae Acta Archaeologica, Скопје

SITULA - Ljubljana

STARINAR, Beograd

Библиографија

M. Andronicos, (1955) DEUX STELES FUNERAIRES GRECQUES DE VERGINA, BCH 79, Athens 1955, 87-101.

M. Andronicos, (1962) STELE FUNERAIRE DE KASSANDRA, BCH 86, 1, Athens 1962, 261-267.

M. Andronicos, (1970) Sarissa, BCH 94, 1, Athens 1970, 91-107.

M. Andronicos, (1978) The Royal Graves At Vergina, Athens 1978.

В. Битракова-Грозданова, (1987) Споменици од хеленистичкиот период во СР Македонија, Скопје 1987.

V. Bitrakova-Grozdanova, (2007) Macedonian shield from Bonče, SITULA 44, Ljubljana 2007, 863-873.

S. Blaževska, (2006) A Macedonian shield bowl from Vardarski Rid, FAB, I, Скопје 2006, 245-250.

Ј. Н. Борза, (2004) Во сенката на Олимп, Појавата на Македон, Скопје 2004.

D. W. Bradeen, (1974) Inscriptions the funerary monuments, The Athenian Agora, vol. XVII, New Jersey 1974, 133-134 Pl.3 N.697.

J. Burnett-Grossman, (2007) Forever young: An Investigation of the Depictions of Children on Classical Attic Funerary Monuments, Constructions of childhood in ancient Greece and Italy, (edited) A. Cohen, J. B. Rutter, Hesperia 41, ASCSA, Atina 2007, 319 Fig.16.9.

R. Vasić, (1982) Prilog proučavanju grčkog oružja u Jugoslaviji, Godišnjak CBI XX-18, Sarajevo 1982, 5-24.

J. Vokotopoulou, (1996) GUIDE DU MUSEE ARCHEOLOGIQUE DE THESSALONIQUE, Athens 1996, 182 -184 Be126.

З. Георгиев, (1984) Елементи на рана антика во Долното Повардарје, ГЗФФС 37, Скопје 1984, 51-85.

Inscriptiones Graecae, (1999) vol.X, II, Berlin 1999.

В. Иванов, неодбранет магистерски труд, Оружјето во Република Македонија од микенско до македонско време.

J. Jevtović, (editor) (1987) Antički portret u Jugoslaviji, Novi Sad 1987.

P. Cartledge, (2002) Sparta and Lakonia, A regional history 1300 to 362 BC, London 2002. Cassin-Scott, (1997) The Greek and Persian wars 500-323 BC, London 1997, 38 N.34.

I. Kilian - Dirlmeier, (1993) Die Schwerter in Griechenland (auserhalb der Peloponnes), Bulgarien und Albanien, Prähistorische Bronzefunde IV, 12, Stuttgart 1993.

Bonnie M. Kingsley, (1984) The kausia diadematophoros, American Jounal of Archaeology vol.88, No1, USA 1984, 66-68.

П. Кузман, (1985) Три чељусти и Вртуљка-Требениште 1972, Охрид 1985.

П. Кузман, (2006) Старомакедонски симболи на археолошки предмети од Самуиловата тврдина во Охрид, FAB, I, Скопје 2006, 215-244.

F. Chamoux, (2002) Hellenistic Civilization, UK 2002, 304-305 Pl.9.

В. Лахтов, (1956) Нови натписи во Охрид и Охридско, ЖА VI,1, Скопје 1956, 166-171.

V. Lahtov (1965), Problem trebeniške kulture, Ohrid 1965.

И. Микулчиќ, (1999) Антички градови во Македонија, Скопје 1999.

Д. Митревски, (1997) Протоисториските заедници во Македонија, преку погребувањето и погребните манифестации, Скопје 1997.

M. Munn, (2000) The School of history, Athens in the Age of Socrates, London 2000, 313, 314 Fig.11.

E. Nankov, (2010) Why one needs, The odd man out?, The deer hunter with Lagobolon from the frescoes in the Thracian tomb near Alexsandrovo, Archaeologia Bulgarica XIV, 1, Sofija 2010, 35-55.

F. Papazoglou, (1974) INSCRIPTIONS DE PELAGONIE, BCH 98, 1, Athens 1974, 271-297.

Ф. Папазоглу, (1957) Македонски градови у римско доба, Скопје 1957.

M. Pešikan-Parović, (1982) Grčka маharja i problem krivih mačeva, Godišnjak CBI XX-18, Sarajevo 1982, 25-51.

Р. Петковски, (2016) Оружје и воена опрема на рано античките армии претставени на надгробните антички споменици на Балканот (од крајот на 6 в.ст.е. до 1 в.ст.е.), Патримониум.мк 14, Скопје 2016, 49-50.

Lj. B. Popović, Arhajska grčka kultura na Srednjem Balkanu, Beograd 1975.

E. Pottier, (1880) UN GUERRIER TEGEATE, (pl. VII), BCH 4, Athens 1880, 408-415.

K. A. Raaflaub, H. van Wees, (2009) A Companion to Archaic Greece, UK 2009.

H. Rupprecht-Goette, (2002) Athens, Attica and the Megarid, London and New York 2002, 177 Pl.31.

N. V. Sekunda, A. McBride, (1986) The ancient Greeks, UK 1986, 15, 17, 26, 30, 31, 48, 49, 59, 60.

N. Sekunda, R. Hook, (1998) The Spartan Army, UK 1998, 6,21,24, 40, 59.

N. Sekunda, A. Hook, (2000*)* Greek hoplite 480-323 BC, weapons-armour-tactics, UK 2000, 6, 58, 62.

N. V. Sekunda, (2001) The Sarissa, FA 23, Lodz 2001, 13-41.

N. V. Sekunda, (2006) The Introduction of Cavalry Thureophoroi into Greek Warfare, FAH XIX, Lodz Branch 2006, 9-17.

N. Sekunda, (2008) A. Land forces, Military forces, The Cambridge history of Greek and Roman warfare, vol.I, Greece, the Hellenistic world and the rise of Rome, edited PH. Sabin, H. Van Wees, M. Whitby, UK 2008, 341-342 F.II.8. 325-357.

N. V. Sekunda, (2010) The Macedonian Army, A Companion To Ancient Macedonia, edited by J. Roisman, I. Worthington, UK 2010, 446-471.

N. Sekunda, (2012) Macedonian Armies after Alexander 323–168 BC, UK 2012, 21.

A. Snodgrass, (1964) Early Greek Armour and Weapons, Edinburgh 1964.

В. Соколовска, (1986) Исар-Марвинци и Повардарјето во античко време, Скопје 1986.

В. Соколовска, (1987) Античка скулптура во СР Македонија, Скопје 1987.

Ph. de Souza, (2002) The Peloponnesian War 431-404 BC, UK 2002, 22, 68, 86.

Ph. de. Souza, W. Heckel, L. Llewellyn-Jones, (2004) The Greeks at War, from Athens to Alexander, UK 2004, 94.

Б. Тасић, (едитор) (1990) Музеји Света, Археолошки Музеј Атина, Београд 1990.

H. A. Thompson, (1949) An archaic gravestone from the Athenian agora, Commemorative studies in honor of Theodore Leslie Shear, Hesperia VIII, ASCSA, Athens 1949, 373-377.

B. D. Filow, K. Schkorpil (1927), Die Archaische Nekropole von Trebenischte am Ochrida-See, Berlin und Leipzig 1927.

M. B. Hatzopoulos, L. D. Loukopoulos, edited (1980) PHILIP OF MACEDON, Athens 1980.

W. Heckel, R. Jones, (2006) Macedonian Warrior Alexanders elite infantryman, UK 2006.

P. Hunt, (2008) Military Forces, The Cambridge history of Greek and Roman warfare, vol. I, Greece, the Hellenistic world and the rise of Rome, edited PH. Sabin, H. Van Wees, M. Whitby UK 2008, 115-116, Fig.5.4, 108-146.

D. Woysch-Méautis, (1982) LA REPRESENTATION DES ANIMAUX ET DES ETRES FABULEUX SUR LES MONUMENTS FUNERAIRES GRECS, DE L EPOQUE ARCHAIQUE A LA FIN DU IV e SIECLE AVJ.-C., Neuchatel 1982.

Robert PETKOVSKI

THE EARLY ANTIQUE ARMIES DEPICTED THROUGH WEAPONS AND MILITARY EQUIPMENT ADORNED ON THE ANTIQUE FUNERAL MONUMENTS FROM THE BALKANS THROUGHOUT THE END OF THE 6th TO THE 1st CENTURIES B.C.

Summary

The first substance that draws attention from the assortment of the complete material is the distinction in the territorial differences. Viewing the whole material from the Balkans in wide - range, provides images of several types of weapons that were distinct for the army and to the land they belong to. These images are depicted on numerous stelas and give a certain picture of the chosen decoration, namely weapons and the influence from great armies, firstly the Macedonian, Spartan and the Hellenic armies. The main weapon of the Antique warriors were the spear, the helmet, the shield, and accompanied by a sword, arrow, armour and greaves.